

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.18.08>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВ СЕКСУАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ДИСКРИМІНАЦІЇ

Пряміцин Вячеслав Юрійович,
старший викладач кафедри публічного
права факультету соціології і права
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)

Пороховата Єлизавета Олександрівна,
студентка кафедри публічного права
факультету соціології і права
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)

У науковій статті розглядається поняття дискримінації як однієї з актуальних проблем становлення прав сексуальних меншин в Україні, досліджується правовий аспект дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, проведено аналіз міжнародної та національної нормативно-правової бази з питань становлення прав сексуальних меншин. У ході дослідження виявлено відсутність визначення термінів «сексуальні меншини», «гендерна ідентичність» чи «сексуальна орієнтація» у національному законодавстві, що є підставою стверджувати про недоступність законодавчого захисту прав сексуальних меншин в Україні в сучасних реаліях. У ході дослідження проаналізовано антидискримінаційне законодавство України, зокрема виявлено необхідність унесення змін до Кримінального кодексу та Кримінально-процесуального кодексу України з метою введення криміналізації злочинів ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» з метою введення в національне законодавство дискримінаційної ознаки сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Досліджено діяльність провідних громадських організацій нашої держави, основними видами діяльності яких є координація ЛГБТ-руху, адвокація прав ЛГБТ-спільнот на національному рівні, а також проведення наукових досліджень. Проведено дослідження досвіду країн Європейського Союзу (Норвегії, Федеративної Республіки Німеччини та Швеції) у боротьбі з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентифікації, виявлено особливості правового захисту ЛГБТ-спільнот. У ході дослідження також запропоновано стратегію подолання проблеми дискримінації представників ЛГБТ-спільнот в Україні, яка включає реформування чинного національного законодавства, ухвалення низки законодавчих ініціатив і модернізації системи органів виконавчої влади України з метою створення чинного органу з питань захисту прав сексуальних меншин.

Ключові слова: дискримінація, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, ЛГБТ-спільноти.

**CURRENT PROBLEMS OF FORMATION OF SEXUAL MINORITY RIGHTS
IN UKRAINE: THE PROBLEM OF DISCRIMINATION****Pryamitsyn Vyacheslav Yuriyovych,**

Senior Lecturer

at the Department of Public Law
of the Faculty of Sociology and Law
(National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Kyiv, Ukraine)**Porokhovata Elizaveta Oleksandrivna,**

Student at the Department of Public Law

of the Faculty of Sociology and Law
(National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Kyiv, Ukraine)

The scientific article considers the concept of discrimination as one of the current problems of sexual minority rights in Ukraine, examines the legal aspect of discrimination on the grounds of sexual orientation and gender identity, analyzes the international and national legal framework for the formation of sexual minority rights. The study revealed a lack of definition of the terms "sexual minorities", "gender identity" or "sexual orientation" in national legislation, which is a reason to argue about the inaccessibility of legislative protection of sexual minority rights in Ukraine in modern realities. The study analyzed the anti-discrimination legislation of Ukraine, in particular the need to amend the Criminal Code and the Criminal Procedure Code in order to criminalize hate crimes on the grounds of sexual orientation and gender identity, the Law of Ukraine "On Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine" introduction into the national legislation of a discriminatory sign of sexual orientation and gender identity. The article examines the activities of leading public organizations in our country, the main activities of which are the coordination of the LGBT movement, advocacy for the rights of LGBT communities at the national level, as well as research. A study of the experience of the European Union (Norway, the Federal Republic of Germany and Sweden) in combating discrimination on the grounds of sexual orientation and gender identification, identified features of the legal protection of LGBT communities. The study also proposed a strategy to tackle discrimination against LGBT people in Ukraine, which includes reforming existing national legislation, adopting a number of legislative initiatives and modernizing Ukraine's executive system to create an existing body for the protection of sexual minority rights.

Key words: discrimination, sexual orientation, gender identity, LGBT communities.

Постановка проблеми. Усі особи незалежно від їх певних ознак мають рівні права і свободи [1]. Можливість їх реалізації закріплено в розділі II Конституції України від 28 червня 1996 року, Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, нормах міжнародного права. Однак і сьогодні представники ЛГБТ-спільнот відчувають різні форми та прояви дискримінації як з боку суспільства, так і з боку самої держави.

Принцип рівності перед законом і судом – це основоположний принцип права. Він передбачає неможливість існування привілеїв чи обмежень за ознаками раси,

кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, віку, етнічного походження, майнового стану, місця проживання, громадянства та іншими ознаками. Цей принцип закріпив рівність усіх людей перед законом, право на захист від будь-якої дискримінації. Необхідність вирішення проблем становлення прав сексуальних меншин через численні прояви дискримінації з боку українського суспільства та держави загалом зумовлює актуальність обраної теми дослідження. Динаміка суспільних відносин зумовлює необхідність унесення змін до нормативно-правових актів, пов'язаних із протидією дискримінації осіб за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (далі – СОГІ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі ставлення до сексуальних меншин в Україні присвячено наукові роботи Д.В. Аксьонової, Л.К. Байрачної, К.В. Бориченко, А.А. Герц, Г.С. Журавльової, Т.О. Марценюк, Я.Ю. Лаган, А.Л. Свящук та інших. Проте розроблення стратегії подолання цієї проблеми, навіть зважаючи на деякі дослідження С.М. Бреуса, Н.В. Назарука та Я.К. Товпека щодо боротьби з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в зарубіжних країнах, досі немає.

Метою статті є дослідження дискримінації як однієї із сучасних проблем становлення прав сексуальних меншин і пошук шляхів її подолання з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. З другої половини ХХ ст. особлива увага міжнародної спільноти звернена в бік захисту сексуальних меншин, які без належного державного піклування відчують певні обмеження у здійсненні їхніх прав порівняно з іншими соціальними групами. Тому дедалі більшої ваги й у міжнародному праві, і в українській правовій системі набуває заборона дискримінації, яка окреслює не лише дії, що розглядаються в суспільстві як недопустимі в ставленні до певних суб'єктів, а й передбачає конкретні обов'язки держави, спрямовані на забезпечення юридичної рівності [2, с. 42].

Поняття «сексуальні меншини» в міжнародних стандартах і в національному законодавстві України не визначено. У найбільш широкому розумінні *сексуальні меншини* – це збірний термін, який об'єднує осіб обох статей із мінорними варіантами сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Іноді для позначення сексуальних меншин використовується акронім ЛГБТ, що складається з початкових літер слів, створений на позначення людей-представників сексуальних меншин: *лесбійки* (гомосексуальні жінки), *геї* (гомосексуальні чоловіки), *бісексуали* (гетеросексуальні люди) та *трансгендери* (люди, чия гендерна ідентичність відрізняється від тієї, яка приписана їм від народження [3, с. 97]).

У науковій літературі можна зустріти багато визначень термінів «сексуальна орієнтація» та «гендерна ідентичність». Л.К. Байрачна зазначає, що гендерна ідентичність – це глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної належності, що може як збігатися, так і не збігатися зі статтю, передбачаючи індивідуальне відчуття свого тіла й інші вияви самовираження, такі як одяг, мова й манера поведінки [4, с. 45]. Сексуальна орієнтація, на думку А.А. Герц, є однією з природних властивостей людської особистості, яка полягає в спрямованості психоемоційної сфери людини, її еротичного (чуттєвого) потягу та сексуальних потреб щодо представників виключно або майже виключно протилежного гендеру (гетеросексуальність), виключно або майже виключно свого гендеру (гомосексуальність) або на представників обох гендерів (бісексуальність) [2, с. 79].

Законодавство України не містить визначення ні поняття сексуальної орієнтації, ні гендерної ідентичності, що зумовлює труднощі в їх застосуванні в контексті дискримінації. Хоча досить парадоксальним є те, що вони є вживаними в міжнародно-правових

документах, ратифікованих Україною. Так, Декларація ООН про сексуальну орієнтацію і гендерну належність підтверджує «*принцип недискримінації, відповідно до якого права людини однаково стосуються кожної людини незалежно від сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності*».

Дискримінація – це нерівне ставлення до людини або групи людей, що проявляється в обмеженні їхніх прав і свобод через певні ознаки чи особливості в умовах, рівних для всіх: стать, вік, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, етнічна належність, стан здоров'я або наявність інвалідності [5].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнає сексуальну орієнтацію як підставу для заборони дискримінації. І хоча в ст. 14 Європейської конвенції з прав людини не згадуються сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, ЄСПЛ у процесі розгляду багатьох справ неодноразово зазначав, що ознака сексуальної орієнтації входить до переліку «інших» ознак, що захищаються за ст. 14 (справи «С. Л. проти Австрії», «Даджен проти Сполученого Королівства» [7, с. 104–106], «Жданов та інші проти Росії» тощо).

Прикладами дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності можуть бути такі:

- установлення різного віку сексуальної згоди для одностатевих і різностатевих стосунків;
- притягнення до адміністративної відповідальності за пропаганду гомосексуалізму серед неповнолітніх учасників публічних заходів на підтримку ЛГБТ;
- заборона гей-парадів та інших публічних акцій на підтримку ЛГБТ;
- відмова визнавати перехід прав до одного з одностатевих партнерів у разі смерті іншого;
- обмеження батьківських прав батька щодо його дитини від попереднього гетеросексуального шлюбу через те, що батько створив нову сім'ю з іншим чоловіком;
- відмова в наданні дозволу на усиновлення жінці тільки на тій підставі, що вона є лесбійкою і проживає зі своєю партнеркою [6, с. 10].

28 липня 2011 року, день набрання чинності Угоди між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами, варто вважати датою запровадження терміна «сексуальна орієнтація» до антидискримінаційного законодавства України. Однак згодом використання цього терміна простежується лише в ст. 2 Кодексу законів про працю України, який наголошує на забороні будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушенні принципу рівності прав і можливостей, прямому або непрямому обмеженні прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, *гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації* тощо.

Нормативно-правова база України з питань реалізації права представників сексуальних меншин на недискримінацію є недосконалою. У Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» відсутня згадка сексуальної орієнтації як однієї з дискримінаційних ознак, однак можна припустити, що вона входить до «інших ознак, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними». Негативною є відсутність покарання за підбурювання до ненависті, мотивованою нетерпимістю до представників сексуальних меншин у Кримінальному кодексі України.

З початку 2020 року з'явилася ціла низка законодавчих ініціатив щодо протидії дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Зокрема, Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності) подано на розгляд до Верховної Ради 9 квітня 2020 року

та знято з розгляду на початку жовтня. Те саме зазнали законопроекти про заборону поширення дискримінаційних висловлювань за ознаками СОГІ, криміналізації злочинів ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності тощо. Міністерство юстиції залучило правозахисні та ЛГБТ-організації до розробки поправок до Національної стратегії у сфері прав людини, які мають бути ухваленими у 2021 році.

Незважаючи на зростання рівня лояльності до ЛГБТ-спільнот в українському суспільстві за останні декілька років, занепокоєння викликають факти відкритої підтримки окремими представниками органів державної влади встановлення заборон щодо діяльності на підтримку ЛГБТ-спільнот. У щорічній доповіді про стан дотримання прав людини в Україні за 2019 рік Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова стверджувала про факт існування в країні радикально налаштованих організацій, які відкрито заявляють про свою позицію нетерпимості до представників сексуальних меншин [7, с. 213–214].

У 2020 році відбулося третє загальнонаціональне опитування «Що українці знають та думають про права людини», проведене за підтримки Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, яке показує, як змінилося сприйняття прав людини в Україні за чотири роки. За результатами опитування, сексуальна орієнтація як одна з ознак, за якими найчастіше дискримінують людей, посіла 3-є місце, поступаючись місцем тільки віку та інвалідності [9; 10].

Рівень демократичності держави, який прямо пропорційно залежить від реалізації захисту права людини на недискримінацію, впливає на місце держави на міжнародній арені. Так, Україна, яка за останні декілька років не посприяла розвитку законодавчої нормативно-правової бази щодо становлення прав сексуальних меншин, посіла 36-те місце в «Рейтингу країн» ILGA-Europe з поміж 49-ти держав, які взяли участь у ньому [11].

Громадські організації відіграють чи не найважливішу роль у становленні прав сексуальних меншин в Україні. Відповідно до п. 1 ст. 13 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», громадські організації, фізичні та юридичні особи щодо запобігання та протидії дискримінації мають право брати участь у розробленні рішень, що приймаються державними органами, делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів у разі їх утворення при державних органах, проводити моніторинг з питань запобігання та протидії дискримінації, представляти в судах інтереси осіб або груп осіб, стосовно яких було застосовано дискримінацію, і проводити громадську антидискримінаційну експертизу проектів нормативно-правових актів.

Займаючись координацією ЛГБТ-руху, адвокацією прав та інтересів ЛГБТ-спільноти на національному рівні, а також науково-дослідною діяльністю, правозахисні громадські організації сприяють протидії дискримінації осіб за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Найактивнішу діяльність проводять громадські організації «АЛЬЯНС.ГЛОБАЛ», «Гей-альянс Україна», «Гей-Форум Україна», «Гендер Зед», «Інсайт» та «Наш світ». Усі вони об'єднані у Всеукраїнський союз «Рада ЛГБТ-організацій України».

Зважаючи на наявність прогалін у національному законодавстві нашої держави, проблему його модернізації, варто дослідити зарубіжний досвід боротьби з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентифікації. Європейська інтеграція України дає змогу партнерства з провідними європейськими країнами, залучення їхнього досвіду в реалізації антидискримінаційного законодавства.

**ТОП-6 ЛГБТ-організацій в Україні
(входять до Всеукраїнського союзу «Рада ЛГБТ-організацій України»)**

№ з/п	Назва організації та дата створення	Діяльність організації
1.	ГО «АЛЬЯНС. ГЛОБАЛ» (2001 р.)	а. надання послуг у зв'язку з ВІЛ/СНІДом та інфекціями, що передаються статевим шляхом; б. сприяння зниженню гомо-, бі- і трансфобії в українському суспільстві.
2.	Всеукраїнська громадська організація «Гей-альянс Україна» (2009 р.)	а. співпраця з ЛГБТ-спільнотою, відкриття громадських центрів у Києві та кількох регіонах України; б. фінансування організації та проведенні Міжнародного форуму-фестивалю ЛГБТ «КиївПрайд»; в. протидія епідемії та профілактики ВІЛ/СНІДу в Україні.
3.	Всеукраїнська громадська організація «Гей-Форум України» (2004 р.)	а. виконання ролі медіаспікера українського суспільства з різних питань політики, культури та прав людини для ЛГБТ; б. розробка стратегії досягнення в Україні громадянської рівності для представників ЛГБТ-спільноти; в. діяльність у складі Національної ради з питань протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДу.
4.	Запорізький обласний благодійний фонд «Гендер Зед» (2011 р.)	а. подолання стигми щодо ЛГБТ-спільноти й гендерних стереотипів; б. профілактика ВІЛ-інфекції та інфекцій, які передаються статевим шляхом.
5.	Громадська організація «Інсайт» (2007 р.)	а. адвокація прав ЛГБТКІ-людей на національному та міжнародному рівнях; б. проведення тренінгів, дискусій і воркшопів, публікація навчальних матеріалів, організація кінопоказів і майстер-класів; в. надання психологічної підтримки та допомоги, юридичних і медичних консультацій, ресурсної допомоги для ЛГБТ-спільноти; г. реалізація різноманітних довгострокових і постійних проектів, таких як Шелтер, Фестиваль рівності тощо.
6.	Регіональний інформаційний і правозахисний Центр для геїв та лесбійок «Наш світ» (1998 р.)	а. моніторинг дотримання прав людини щодо ЛГБТ; б. правова освіта ЛГБТ-спільноти (література, тренінги); в. первинна правова допомога й консультування жертв дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Джерела: [12; 13; 14; 15; 16; 17].

Норвегія є однією з найлояльніших до сексуальних меншин країн. У листопаді 2020 р. парламент Норвегії ввів кримінальне покарання за приватні й публічні висловлювання з дискримінацією трансгендерів і бісексуалів. Відповідно до нових положень Кримінального кодексу Норвегії, людям, визнаним винними в розпалюванні ненависті, загрожує штраф або до року тюремного ув'язнення за приватні висловлювання і три роки – за публічні коментарі. Особи, обвинувачені в насильницьких злочинах, можуть отримати більш суворі вироки, якщо суддя вирішить, що їхні дії були мотивовані чиеюсь сексуальною орієнтацією або гендерною ідентичністю [20].

У деяких країнах ЄС із метою протидії дискримінації було введено поняття «третья стать», що означає стать, відмінну від чоловічої чи жіночої. Зокрема, «третья стать» отримала юридичне визначення в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Данії, Мальті, Нідерландах. Наприклад, у 2018 році Кабінет міністрів ФРН ухвалив законопроект

про внесення змін до Закону «Про цивільний статус», згідно з яким, якщо під час народження дитини її не можна було віднести ні до чоловічої, ні до жіночої статі, у юридичних документах можна заповнити графу «третя стать» [19, с. 72].

У Швеції з 2009 р. функціонує посада Омбудсмена з питань рівності, до повноважень якого входить боротьба з дискримінацією за ознакою статі, ідентичності транссексуалів, етнічного походження, релігії чи переконання, інвалідності, сексуальної орієнтації або віку. Також він приймає скарги, що стосуються утисків, співпрацює з організаціями, які займаються питаннями сексуальної орієнтації [18, с. 161–162]. Посада Уповноваженого із захисту прав сексуальних меншин існує в Албанії, Норвегії, Латвії, Великій Британії.

Висновки. Сьогодні в Україні дедалі більшої проблематики набуває питання дискримінації представників сексуальних меншин через факт підтримки заборони діяльності на захист прав ЛГБТ-спільнот представниками державних органів влади та зростання кількості радикально налаштованих організацій. Через обмежену кількість нормативно-правових актів, що підтверджують заборону дискримінації за ознакою СОГІ, можемо зробити висновок, що законодавчий захист прав сексуальних меншин, реалізація їхнього права на недискримінацію є недоступними в Україні в сучасних реаліях. Однак, зважаючи на активну участь громадських організацій у розробці антидискримінаційного законодавства для захисту прав сексуальних меншин, можна говорити про те, що в Україні є шанси вийти зі скрутного становища. Окрім того, використання досвіду країн ЄС дасть можливість поліпшити ситуацію з дискримінацією сексуальних меншин у нашій країні.

Для подолання проблеми дискримінації представників ЛГБТ-спільнот необхідно:

- реформувати нормативно-правову базу з питання реалізації права на недискримінацію представників ЛГБТ-спільнот, зокрема доповнити Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності й ухвалити закон про внесення змін до відповідних положень Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу України;
- ухвалити низку законодавчих ініціатив щодо криміналізації злочинів ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, заборону дискримінаційних висловлювань за ознакою СОГІ тощо;
- модернізувати систему органів виконавчої влади, створивши чинний орган з питань захисту прав сексуальних меншин.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Герц АА. Права людини, сексуальна орієнтація та гендерна рівність : навчальний посібник. Київ, 2018. 326 с.
3. Марценюк Т.О., Колеснік В.С. Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право»*. 2014. Вип. 2 (22). С. 95–105.
4. Байрачна Л.К., Волкова Д.С. Четверте покоління прав людини в просторі судової полеміки (на прикладі рішень європейського суду з прав людини). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (28). Т. 1. С. 44–49.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
6. Homophobia, transphobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity. 2010 Update. Comparative legal analysis Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010.

7. Про стан додержання та захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні : щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://dpsu.gov.ua/upload/zvit_za_2019.pdf.
8. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав. 2010. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discrim_law_UKR.pdf.
9. Оцінка ситуації з дотриманням прав людини. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1752750785fd209f785d5b3.14537781.pdf>.
10. Свящук А.Л. Правовий статус ЛГБТ-спільноти : навчальний посібник. Київ, 2018. 212 с.
11. ILGA-Europe. The Country Ranking. URL <https://rainbow-europe.org/country-ranking>.
12. Громадська організація «АЛЬЯНС. ГЛОБАЛ». URL: <http://ga.net.ua/en/about-us>.
13. Всеукраїнська громадська організація «Гей-альянс Україна». URL: <https://upogau.org/info>.
14. Всеукраїнська громадська організація «Гей-Форум України». URL: <http://www.gay-forum.org.ua>.
15. Запорізький обласний благодійний фонд «Гендер Зед». URL: <https://genderz.org.ua/about>.
16. Громадська організація «Інсайт». URL: <https://www.insight-ukraine.org/uk/page/our-activities>.
17. Регіональний інформаційний і правозахисний Центр для геїв та лесбійок «Наш світ». URL: <https://gay.org.ua/pro-tsentr-nash-svit>.
18. Назарук Н.В. Омбудсман захисту прав сексуальних меншин. Практика зарубіжних країн. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософ.-політолог. студії»*. 2017. Вип. 10. С. 161–167.
19. Заборовський В.В., Стойка А.В. Юридичне закріплення «гендерної нейтральності» як один з елементів забезпечення реалізації прав людини четвертого покоління. *Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я : збірник матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 12 квітня 2019 р. Ужгород, 2019. С. 71–73.*
20. Вижу твиты о том, что в Норвегии будут сажать «за критику ЛГБТ» – даже в частном разговоре. Что правда? URL <https://meduza.io/feature/2020/11/27/vizhu-tvity-o-tom-chto-v-norvegii-budut-sazhat-za-kritiku-lgbt-dazhe-v-chastnom-razgovore-chto-pravda>.